

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1965

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1965. LXIX. évfolyam 6. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Király István
Klanczay Tibor
Németh G. Béla
Somogyi Sándor
Sőtér István
Szauder József
Tolnai Gábor
Varga József

SZERKESZTIK

Klanczay Tibor
 felelős szerkesztő
Németh G. Béla

SZERKESZTŐSÉG

Komlowszki Tibor
 titkár
V. Kovács Sándor
Rigó László

Budapest, XI., Ménési út 11—13.

Mezei József: Reviczky Gyula költői világa 663
Kovács Győző: A klasszicizmus árnyékában s a romantika előtt 674

Kisebb közlemények

Gerézi Rabán: „Balassa János éneke solymocskájáru”. — *Sinka Erzsébet*: Egy elfelejtett József Attila vers. 689

Vita

Gergely Gergely: „A megtorlás esztétikája” 696

Adattár

Tarnóc Márton: Egy ismeretlen magyar nyelvű államelméleti munka 701
Kunszery Gyula: Aurora 708

Szemle

La littérature comparée en Europe orientale (*Szauder József*) 712
 Littérature hongroise, littérature européenne (*Nagy Péter*) 715
 Petőfi Sándor levelezése (*Lukácsy Sándor*) 717
 Jókai Mór összes művei (*Kovács Kálmán*) 721
 A Krúdy-sorozatról (*Seres József*) 724

✱

Gogolák, Ludwig von: Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes. — Berkovits Ilona: Zichy Mihály élete és munkássága. — Eötvös Loránd, a tudós és művelődéspolitikus írásaiból. — Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. III. 1900—1903. — Nagy Lajos. — Ascher Oszkár: Minden versek titkai. (*Tarnai Andor, Komlowszki Tibor, Kőszeg Ferenc, Harsányi Zoltán, Rónay László, Ferenczi László*) 726

Krónika

A nemzetközi Lenau-Társaság Kongresszusa—A Magyar Irodalomtörténeti Társaság mosonmagyaróvári vándorgyűlése (*Kiss József — T. Erdélyi Ilona*) 731
 Intézeti hírek (1965. október 1 — november 30.) 733

Szavak és tettek válsága. — A XIX. század közepén nemcsak a szabadságharcok buktak el véglegesen, hanem válságba került az egész „polgári” Európa. A társadalmi eszmék, a „politikai polgárosodás” eszméi, az európai alkotmányokat és reformokat létrehozó liberalizmusok, a romantikus világnézet, filozófia, embereszmény, kultúra, irodalom. A késői polgári forradalmak gyakorlati próbakövei voltak az „alkotmányos” és egységes-nemzeti „polgárosodásnak”, ugyanakkor már maguk is válságtünetek. A nagy francia forradalom utáni, forradalom nélküli polgárosulás illúziója mint általánosan kiterjeszhető és megvalósítható eszme, a társadalom minden osztályát, rétegét megmozgató program, mint „gyakorlat”, utópiává minősült vissza.

A kor hangulata a kétségbeesés, a zavar, fejvesztettség. Egyszerűnek, természetesnek tűnt minden a katasztrófák előtt. Az eszmék értékéhez semmi kétség sem fért. A cél morálisan igazolható és tiszta volt. Csak lelkesedni kellett, s a romantikus ember lelkesedni akart. Azután jött az angol pauperizmus rémes élménye, a dickensi, lírai nyomor, az új rémregény az új társadalomról, a sznobság, szabadverseny és karrierек történetei a francia polgárkirályság idején, Balzac szatírái az eszményi szabadság társadalmáról és moráljáról s végül, az egyenlőség és szabadság nyílt megsértése, elnyomása Pesten, Bécsben és Olaszországban. A „békés” polgári fejlődés korszakának ez volt a csődje, végbizonyítványa.

Pedig nem történt más, mint hogy a polgárság — ahogyan Engels mondja — meghökkenett a saját hősiességétől. Voltaképpen most jutott öntudatra másodszor, de most már a valódi öntudatára. Amíg ugyanolyan elnyomott volt, mint a nem-kiváltságos nép, népcsoportok, őt is elragadta az eszmék mámorá, nem talált semmi okot arra, hogy kételkedjen ezeknek az általános emberi jogoknak, céloknak az egyetemességében, törvényes igazságában. S egyszerre csak megkülönböztetett, elhatárolt, meghatározott és disztिंगvált. Szorongattatásában és emelkedésében egyaránt erősödtek „polgári” osztálytulajdonságai. Nem véletlenül születnek meg a társadalomtudományokban, történettudományokban, sőt, a politikai gazdaságtörténetekben és elméletekben egyszerre és ebben a korban az osztály-elméletek is, az osztályalapú polgári történelemszemlélet és társadalommagyarázat. Csupa-csupa önigazolás, kitérő, menekülés a régi „engedékenységtől”, a humanizmus szolgálatából.

Az eszmények és az ember, az élet és az irodalom szétválása. — Ez a pálfordulás nem az irodalmon belül ment végbe, amely maga is szolgálat, s az egyenlőség-eszme, „emberi” eszme ápolója, hanem a „gyakorlatban”, a társadalmi életben, a konkrét politikában. A filozófia és a tudomány, amikor igazolta ezt a gyakorlatot (Kant, Hegel, Smith), ugyanakkor le is leplezte. A „szellem” elszakadt az eszmétlen közélettől. Ami a XIX. századi kultúrában figyelemreméltó és új, aligha nevezhető már „polgárinak”. Legalábbis osztályértelemben nem, a kor polgári magatartását tekintve nem. Természetesen „polgári” minden gondolat, eszme, erkölcsi nézet, amennyiben hűséget vall a polgári-forradalmi-eszméi hagyományokhoz, a tiszta humanista, egyetemes emberi eszméket keresi. A kultúra, elsősorban az irodalom, a verbális művészet, a közvetlen „beszéd” művészete, valamiképpen a kor „főlé”, az uralkodóvá vagy arisz-

tokratává vált polgári fölé emelkedett. A lázadás és a kivonulás nem a kispolgároknak, hanem a „jogtalanoknak” és megsértetteknek a magatartása a korban.

Az „eszmények” átértékelése. — A lelkesedés és az egység eszméje a közös harcok, érdekek mámore után, a keserű tapasztalás hatására revízióra szorult. Előbb csak „osztódtak” a fogalmak, eszmék, jelszavak, kettéváltak a morális szemlélet ítélő módszere szerint jóra és rosszra, majd átértékelte és átértelmezett mindent a gondolkodás és művészet. Nem az osztályába zárkózott vagy az osztályából kinőtt „polgár”, hanem az ember nevében.

Maga a „polgári” fogalma is differenciálódott. Nem kispolgárra és nagypolgárra immár, hanem az uralkodó-hatalmi vagy lázadó-ellenálló érdekek szerint. Ezért beszélhetett szégyenkezés és megalázkodás nélkül még a magyar arisztokrácia értelmesebb része is a „polgári haladásról”, amely számára „nemzeti”-t, függetlenségét, szabadságát biztosító alkotmányt jelentett, technikai-ipari haladást, a mezőgazdaság gépesítését, szabadabb pénzforgalmat, — általában gazdagodást és kultúrát. És így változott időnként a hangsúly, hol technika, hol kultúra vonult meg a jelszó mögött. A művészet nem akart gátat szabni a jólétnek, nem tűzött ki semmilyen szintet, ahol már meg lehet állni, a gazdagodást, a jobb termelékenységet nem valakiknek, hanem minden ember számára akarta. Ez a következetes gondolkodás, a „történelmi”, a korszerű. Nem véletlenül s ekkor jön létre filozófia, társadalomtudomány, gazdasági elmélet és politika alkalmazásaként a kor legszabadabban következtető eszméje, a marxizmus.

Újragondolták a szabadság eszméjét és az evolúció eszméjét, az akaratot és az erkölcsöt, az ember képességeinek a mértékét és a körülmények képességeinek, erejének határait. A szavak és a fogalmak már nem azt jelentették, mint akkor, amikor még egyeztetni lehetett őket az étellel. A valóság elidegenedett az embertől, az emberi tudástól, s hiábavalónak bizonyult minden morális szándék az egyeztetésre, az ellentmondás megoldására. Nem az eszmék mondtak csődöt, hanem a körülmények alakultak az eszmék ellenére. Ez az illúzió volt az alapja a kor menekülő, szubjektív megoldási kísérleteinek, amelyek csak az esetleges, torz valóságtól menekültek, a természetellenestől, „törvénytelenestől”, de nem az étlettől.

Még korlátozott világnézetnek sem nevezhetjük ezt a hűséget a polgárinak mondott eszmékhez, hiszen egyetemés, általános igazságokat próbáltak benne megfogalmazni, s az illúziók megőrzése voltaképpen „emberi” védelme volt. Önvédelem az elszabadult, démonivá vált társadalmi környezettel szemben. Mint hajdan a természettel szemben kellett védekeznie az embernek, most az emberi indulatok, rossz ösztönök ellen. Morálitás és tudomány keresztezte egymást, segítette megformálni ezt az újabb magatartást. Már nem is az eszmék elégtelenségéről volt szó, hiszen az „emberiségnél” aligha lehet jobban tágitani a világegyetemet, — a kozmikus aligha kér részt az emberi egyenlőségből, — hanem a „magatartásról”, amely kiigazítja, korrigálja a hiányt.

A szubjektívizmus. — Minden eszmei és művészi jelenség magyarázata az „emberi”, az egyéni kiindulás. A múlt század közepétől kezdve ez az a „szimbólum”, az ember fogalma, szimbóluma, amely a legérzékenyebb a változások iránt, a leghajlamosabb a jelentésváltozásra. Hiszen minden eszme, tudomány igényt tart rá, vele igazolja eredményeit, létét. Egyáltalán, a gondolkodásnak, az ember szellemi és gyakorlati, technikai-termelési tevékenységének nincs is más célja, mint az ember. Az „emberi” fogalmával tehát nem mondtunk különöset, sőt, vannak korok, amikor ez a legjellegtelenebb kategória, általánosság, frázis. A múlt század közepén az emberi-egyéni eszméje nemcsak folytonossága a „polgári” felszabadulásnak, hanem immár új tartalmakkal telítődik. Kritikája is ennek a felszabadulásnak. Szinte minden eszme-rendszernek, amely tökéletesnek, hasznosnak látszik s új csalódással lepheti meg az embert. Hiszen van-e tökéletesebb eszme-rendszer a polgárinál, s a valóság mégsem igazolja, a gyakorlatban mégis megromlik, elvész, mássá változik. Gonosz varázslat vagy valami „idegen” titok ez, rontás, gúny az emberi lelkesedéssel, hittel szemben.

Igaz, nagyon sokrétű, sokféle a csalódás. Találkozunk benne a polgár lelkiismereti válságával, rossz közérzettel, valódi és képzelt büntudattal, — de nem dekadens hangulatú és nem.

szenvelgő pesszimizmus. Őszinte emberi meglepődés és meghasonlás, útkeresés és hitkeresés. Az igazi gondolkodót — a tehetségest, értékest —, a művészt, nem korlátozzák az anyagi érdekek, a jólfelfogott önzés. Az osztálykorlátok mögött nem a szellem emberei élnek ekkor, hanem az üzleti világ, a pénz szakemberei, azok, akiknek a típusa most veszi fel mindazokat a tulajdonságokat, amelyeket majd „nyárspolgárinak” fognak nevezni, éppen az irodalomban. A „hasznosság”, anyagság hajszája, a kicsinyes „érdek” az, amivel nem vállalhat közösséget még a gógös-finnyás arisztokratikus művész sem. Nemcsak egyszerű közöny a filiszterség, vagy tehetségtelenség vagy a képességek hiánya a szellemi életre, hanem új eszmény, egy újfajta „gyakorlatiasság” divatja — a vállalkozásé. A gazdagodás láza, illetve az üzletelés mint társadalmi tevékenység foglalkoztatja a kor polgárát.

Az „érdek” fogalma is revízióra szorul. Mi az igazi emberi érdek? Ez a gyakorlatiasság-e a maga buktatóival, válságokkal, csődökkel, a szabadverseny — vagy ennek a megszüntetése, egy másféle gyakorlatiasság? A marxizmus is ezt a társadalmi és emberi problémát veti fel, természetesen társadalmi méretekben, mint mozgalmat, eszmét.

A művészet egyelőre csak az „emberi attitűdjét” keresi az „emberi eszméjével” szemben. A morális megoldás lehetetlenségétől is elfordulva, csalódva, nem a morál lesz az új eszmény. A morális szemlélet, a moralizmus is csak átmeneti lehet. A „morális” is csak az eszmei dilemmát ismételi: a jó választása a rosszal szemben nem lehet amorális, csak éppen a „jó” és a „rossz” helyes értéke, valóságossága a bizonytalan.

A lélektani valóság. — Az eszméknek, igazságoknak, erkölcsi elveknek új mércéje, próbája csakis az ember maga lehet. A valóság a maga képére, hasznára, érdekeire alakította, formálta az eszméket, igazságokat és az ember és a valóság között nincs összhang többé. Ember és eszme között éppúgy nincs, hiszen ezek az eszmék már nem fejezik ki igazi érdekeit. Számára érthetetlenül és értetlenül igaztalanokká is váltak. A belső visszhang, a megézés, — a lélektani igaz lesz az egyetlen lehetőség, s a lélek világa, a belső érzések emberi világa az egyetlen tér is, kísérleti hely is az eszményi élet számára.

Külön-világ. Szimbolizmus. — A külön-szó, külön-eszme, a külön-emberi valóság meg az értelmetlen valóság ellen a szubjektívvalódásban. A valóságnak új szerepe lesz ebben a szubjektív szemléletben. Alárendelődik az alkotó ember akaratának, a művészet győz az egyébként megrendszabályozhatatlan élet fölött, a művész kísérleteinek, új, megismerő tevékenységének eszköze lesz. Fogalom és jelentés elválásának folyamatát az irodalom a maga javára fordítja. Az író, a költő tölti meg az új jelentéssel a szavakat, ad új nevet a jelenségeknek, „nyelvet” teremt a megbomlott jelrendszerből. A szimbolizmus és a lélektani szemlélet, magatartás élménye innen származik, ebből a társadalmi és eszmei tapasztalásból.

A „szimbolizmus” tehát megismerő viszonyban van a valósággal. Új tapasztalás, új koncepció. Élmény elsősorban és nem stílus, illetve, csak másodlagosan stílus, a szimbolista formanyelv eredmény, ennek az élménynek a tartóssága, gyakorlata, műben való kifejezése teremti meg fokozatosan vagy egyszerre, alkotók sajátosságainak, de a nemzeti irodalmak hagyományainak is megfelelően módosulva. A szimbolista program mint irodalmi mozgalom sokkal későbbi az élménynél. A döntő ebben is a lélektani attitűd, a lelki szabadság és látás, nem pedig a modoros stílus-program, nyelvi elképzelés, megmerevítése a formáknak. A szubjektív jelleg, mint ennek az élménynek az alaptulajdonsága, természete, ellene mond minden merevségnek, nem is tűri az állandó formát. Még a könnyen modorossá váló nyelvi-jelképi sajátosságokat sem, ami korlátozójává lesz, amivel önmagát zárhatja be egy szimbolikus-formai rendszer börtönébe. A „szimbolista” élménynek, azaz lélektani élménynek nincs meghatározott formája.

A „külön-világ” mint a művészi folyamat iránya. — A külső és a belső világ antagonizmusa egyre következetesebb, teljesebb lesz, a kapitalista valóság és az ellene kiálló művészet teljesevével együtt. Az elkülönülés eszményekben is, tárgyi anyagában, problémáiban, képzetekben is létrejön. A külön-világ mindjobban különccé válik s alig tart már rokonságot a valóság képzetével. Az irodalom a folyamatot, amely a valóság élménye és embertől való elidegen-

dése, szubjektívalódásnak nevezi. A szubjektívalódásnak megvannak a maga veszélyei, de jellege, tartalma elkerülhetetlenné teszi ezt a tendenciát.

A szimbolikus költői világ tehát nem egyes részleteiben felel meg a valóságnak, hanem egészében új valóságot teremt a régivel, elégtelennel szemben. Már Arany moralizmusában, a balladák világában, Madách eszmén-kívüliségében s világ-mitoszában is ennek a külön-valóságnak, az értelmesebb világnak a felsejlését érezni. A költői vívódások, kérdések, harcok, megoldások ezeken belül történnek, s ezeknek a sajátos tárgyaiban, problémáiban. A korszak az új nyelvet, a képi fogalmakat, képeket, szimbólumokat a maga szótárából, költői eszköztárából vette. Ezeket a romantikus irodalmi rekvizitumokat, politikai, vallási, természeti alakzatokat, fogalmakat, formációkat alakította át, illesztette be a maga világképébe, ahol természetesen sajátos jelentést nyertek.

Reviczky már nem is a legkezdetén áll ennek a költői törekvésnek. Mindegyik kötete szigorú rendbe komponált egész, az érzelmek, lélektani problémák szférájában megszerkesztett világ. Egy sajátos emberi valóság ez, szemben a külső, társadalmival, ahol a fogalmak, illetve ezek költői, versbeli, lírai megfelelései: a képek, nem önmagukat jelentik, hanem egy általános eszményt, célt; egy új valóság új komponensei. A szeretet, szenvedés, boldogság, gőg, alázat, lázadás stb. jelképei az életérzésnek, vágyaknak, tettnek, passzivitásnak, — egyszerűen az ember lehetőségeinek, szabadságának vagy függőségének, meghatározottságainak, s egyszerűen mindegyik felépítése is egy megoldást nyújtó világnak.

A kor élmény-típusai és a szimbolizmus. — Az élmény-típus, amely ebben a költészetben egy sajátos érzésvilágot, képi, tárgyi valóságot is jelent, tágabb kör, összefoglalóbb költői-művészi fogalom, mint a szimbolizmus élménye. Ha a logika természetéhez hasonlítanánk, a tudományos tudatformák „önrendszerezésihez”, kategorizálásukhoz, akkor a szimbolista élmény még csak egy egyszerű absztrakció, első fokon leszűrt tapasztalás, amely valamely nagyobb egységbe, még elvontabb élmény-formába tartozik.

Reviczky sorsa, elszegényedése, osztálykörülményeinek a megváltozása tipikus sors. Az iparosodás, üzleti kíméletlenség monumentálissá, fantomná növeszti a kort, társadalmat, intézményeket, veszélyeket. A romantika „nagyosság”-érzését felváltja a „kicsiség”, eltörpülés érzése. A kis-ember típus, a vesztes és legyőzött ember típusa nemcsak társadalmi jelenség, hanem egyszerűen „közérzet” is. A kicsinyedés, hősiatlenség, az értékek fokozatos kopásának, elvesztésének, deformálódásának a közérzete. A belső, emberi, lelki világban is végbeműködő deheroizálódás. Ez az az élmény-típus, amely a század második felét, különösen utolsó harmadát, a századvéget jellemzi. Ezt kell látni a naturalizmus mögött is, a lélektani, elemző irányú, a szkeptikus intellektualizmus jelenségeiben. Roviczky élménye tehát nem extrém eset, nemcsak egyéni élmény. Párhuzamai, variációi, és megfelelései között találjuk az akaratbetegséget, tehetetlenséget, enerváltságot, elszegényedést, megalázottságot, testi és lelki elnyomorodást.

Reviczky csak egy változatot ragad meg ebből az elértéktelenedési folyamatból, s ehhez a „tapasztaláshoz”, lélektani érzéshez, költői fogalomhoz épít föl egy külön-világot csupa érzésből, vágyból, szorongásból. Logikus, értelmes világ ez, de csak a maga belterjességén belül. A valóság mozgásirányának komplexumát egy hasonló, azt tükröző komplexummal helyettesíti, mintegy „jelleképét” formálja meg a valóságnak. Csak ilyen módon remélheti a költő, hogy eligazodik az életben és választ tud adni a kérdésekre. Minden emberi, művészi tevékenység ezért az értelmességért, felelet és kérdés összhangjáért van. A költői átalakítás, a valóság átrendezése vagy az új világ-teremtés igénye és próbája elkerülhetetlen a századvégen. Egy belső, immanens költői folyamat eredménye is. S ez a belső, „lírai logika” bekövetkezését, megvalósulását a társadalmi élet „kegyelmének”, logikaigényének köszönheti. A két folyamat találkozásának a terméke a szimbolizmus. Roviczky költészete ennek az élménykonceptiónak a szellemében született meg. Köteteinek felépítése, ciklus-kompozíciója is ezt az élmény-centrikusságot mutatja. A „témák” vagy „eszmék” nem a valóság fogalmi tükrői, hanem a valóság

lélektani megfelelései. Egymással sem logikai kapcsolatot tartanak fenn, hanem lélektani viszonyt.

Lélektani védekezés a tragédia ellen. — A kor fő életérzése a kiszolgáltatottság, függőség és tehetetlenség szinte természetesen váltja ki a védekező lélektani reflexiót. Minden „érzés” és személyesen „emberi”, voltaképpen védekezés a művészetben a tragédia ellen. Reviczky nem találja meg a védekezés morális elveit, nem hisz a morális feloldhatóságban. Mert semmi aktív cselekvés és semmi eszme nem látszott alkalmasnak, ezért keresi az egyéni-lélektani védelem alkalmait, érveit az érzés és élmény-kísérletekben. Ha a valóság kiábrándító és az ésszerűség határain belül aligha változtatható meg, akkor ezzel a valósággal kell úgy számolni, hogy alapja lehessen az ember felülemelkedésének. A szükségszerűt, a meglévőt és változatlanul varázsolja át hasznossá, olyan értéké, amely a maga ellentétévé változott. A veszteségekből, hiányból teremt erényt, a kényszerből választott, aktív magatartást kovácsol.

A „szenvedés” fogalma. — Reviczky „szimbolikus” élményvilágának alaphelyzete a szenvedés. Ez nemcsak a szegénységet, nélkülözést, a megalázások lelki szenvedését jelenti nála, hanem már egyféle attitűd, költői helyzet, emberi magatartás megnevezését is, amely a szenvedés büszke vállalásában áll, a nem-békés és nem-boldog, társadalmilag nem-kívánatos élethelyzethez való eszmei, makacs ragaszkodásban. Ez a szemlélet és program már egymaga elég ahhoz, hogy a költő magányossá legyen. Rendkívüli, kegyetlen eszme, amely már lényegében olyan, hogy nem számít különösebb sikerre, követőkre.

A szenvedés eszméje a gőgös, borzongató lázadásé, különcködésé is. Az elvonuló „szenté” és a mutatványos fakírét egyaránt. (*Karácsonykor, Sátán.*) Az önmegfosztottság, lemondások sorozata és végtelen aszkézis jellemzi. Csak a képzelet ereje, a „szerep”, a látomásos eszme elragadtatása élteti. A szenvedés eszméje csak mint egyetlen „lényeg”, következetesen „külön-világ” és egyetlen, zárt egész életképes, helyettesítheti az élet tárgyi körülményeit és problémáit. Minden belőle és hozzá vezet, mindennek általa, benne van csak értelme. A jó és a rossz, a boldogság, az élet célja — része ennek az egyetlen emberi világnak. Határtalanság és szépség, remete-magány, tehát a választottság és a kivonulás, a szabadság és szolgálat, a függetlenség és a maga ábrándos etikájától való függőség együtt. A szenvedés világa: volta-képpen a valóságos emberi élet így lesz a végtelen önzés, szubjektivizmus és a végtelen humanizmus, igényesség, magasabbrendű élet-vágy világa is. (*Osztályrészem.*)

A „szeretet” fogalma. — A szenvedés élményéhez és érzés-köréhez tartozik, szinte belső logikájából következik a szeretet eszméje is. Reviczky lírájában elválaszthatatlan a szeretet a szenvedéstől és viszont. A szeretet: kettős áldozat is, a személyes, önző vágyakról való lemondás képessége s a humanizmus képessége. A szenvedés „vállalása” is könnyű ehhez képest, mert csak-személyes, csak az egyes ember kockázata, nem veszélyeztet, nem vonatkoztat senkire, önkényes és bezárulkozó. A „szeretet” programja is ilyen szubjektív, láthatatlan, személyes-bensőséges eszme, mintegy lelki cselekvés, akarat „történés”, de már nem olyan szabad, korlát-talan mint a szenvedés. Nem hagyhatja ki belőle az emberiséget, a külvilágot. Nem önszeretet már, hanem az Én-en kívül keresi tárgyát. Csak így tudja igazi erőfeszítésre készíteni, így érzi igazi feladatnak.

A „szeretet” eszméje és érzés-köre mesterséges akadályok sorának a legyőzése, örökös próba, harc. A megértés eszméje is ez ugyanakkor, az önfegyelemé és önmegfékezésé. A gyűlölet és a harag „pokla” ellen való védelem. (*I. N. R. I.*) Képesség vagy ennek a képességnek az akart megszerzése, az erre való edzés. A szeretet „lelkiképessége” a morálisra, közösségre teszi alkalmassá a maga individuumába elvonuló, gőgösen lázadó embert, a költőt. De ez a morál és közösség már másféle lesz, mint amitől menekült. A költői eszményvilág és ábrándok része, ugyanabból az anyagból való. Új kapcsolat születik ember és társadalom, ember és világ között. A lélek és a magasabbrendű életesszémények igénye ennek az új kapcsolatnak az alapja. A szenvedés kegyetlen eszméje tehát nem végleges, lezárt magatartást alakít ki, hanem csak a felkészülés magatartását. A megszokott, hagyományos „értelemtől” szakad ki a furcsa-torz értel-

metlenségbe, hogy mintegy fehér lappal, tabula rasa-képpen, új fogalmakat, eszményeket teremtsen önmagából, belső ösztönzéseiből.

A „szeretet” már aktív fogalom, iránya, hatása van. Nem statikus érzés s nem állandó. Merev dogmává, hideg tartalmatlansággá nem zsugorítható. Megoldja a magány problematikus helyzetét, viszonyait, elhatárol és összeköt, anélkül, hogy feláldozná az embernek azt a pozícióját, amit a „magány” költői képzetével, fogalmával jelölt. A cselekvő érzelem eszméje ez. A szabadságé, mert nem korlátozzák morális, eleve meghatározott érdekektől kötött etikai elvek, mértékek vagy ugyanilyen jellegű társadalmi eszmék, programok és intézmények. Az „emberi” lehetőségét jelöli a költészet ezekkel a „tárgyatlan” jelképekkel, s jelentésük minden ellen irányul, ami az ember szempontjából korlátozó s a tragikum veszélyét rejti. A szeretet-aktivitásában tehát benne van minden alkalom, amely elkerülése is a konkrét társadalmi valóságnak, minden általánosság és homály, minden lélektani állapot, helyzet, amelyben nem kell okvetlenül szembenézni a tények hatalmával. A szeretet aktivitása az illúziók formáit választja legszívesebben s csak arra ügyel, hogy ezek a formák elég szuggesztív hatásúak és ellenőrizhetetlenek legyenek. Tehát az élménynek, eszmének a hitelességét, a győzelmét óvja gondosan ezzel a sejtelemben és hitbe pólyázással.

A hangulat és álom. — A „hangulat” vígasza, a már-már rögeszmés, önhitt szubjektivitás „elmélete”, A hangulatban megvalósuló, sőt, „tapasztalható” szubjektív valóságosság ilyen fedezéke ennek a magatartásnak. (*Magamról.*) Reviczky annyira személyesnek, magafelfedezésének érzi, hogy külön esztétikai tanulmányokban is foglalkozik vele. Az általános „illúzió-forma”, az álom, Reviczky költészetének is uralkodó esztétikai formája. Az élmény alakja, a képzeleté és a szereteté, vagy az érzelem más fajnainak cselekvés-formája.

A szenvedés és a szeretet alapélménye tehát jelképes tartalmakat, eszméket fed. A jelentésük a valóság egyfajta „filozófiája”, tudatos érzékelése és átértelmezése egyrészt, másrészt pedig ennek az élménynek megfelelő „cselekvés” is. Az eszme aktivitása, belőle kialakított magatartás-forma. Mindkettő „jelki képesség”, amely valóság-értelmezés és egyszersmind átalakítása is a valóságnak.

Mese és varázslat. — Reviczky képzelete, külön világa, költői „fogalmai” így vonzanak maguk köré a meséből, az elvarázsoltságból is valamit. A „sajátos valóságra” ez a varázslat lesz a legjellemzőbb, a legelvonatkoztatottabb, összesűrített jellemvonás. A szenvedés és a szeretet eszméiből felépített világnak költői hitele, „szépsége”, esztétikai hatása is csak egy varázslatos miliőben, egy olyan lelki állapotban lehetséges, amelyet az elvarázsoltság impressziójának nevezhetnénk. A varázslat hangulata ebben a költészetben a két érzés együtteséből, egy befelé ható és egy belülről kifelé irányuló érzés harmóniájából származik. Tapasztalás és ítélet harmóniája is ez.

Boldogság és szabadság. — Amit pedig Reviczky képzeletvilága, élménye és akarata igézéssel, ráolvasással, varázslattal létrehoz, az nem kevesebb, mint minden költészetnek, lírai „álomnak” a célja, a világmegváltás általános költői eszméje, — a boldogság. (*Új nyolcboldogság.*) A kor boldogság-érezésénél vagyunk, amely viszont már nem ugyanaz mindig és mindenütt. A század a maga eszméiben való csalódások után is, a tudat szigorú ítélete ellenére is, a boldogságot még a „szabadságban” képzelet el. Ez az a hívő szó és vágy, amely mindent megold, mindennek a kulcsa.

A szabadság gondolatában a létezés gondolata kapott helyet. Tágítható és szűkíthető. A szabadság jelképes formula, amely konkrét és eszményi tartalmakkal tölthető meg, a szimbóluma lehet (sokféle értelmezhetősége miatt is) az embernek és az emberi vágyaknak általában. (*Schopenhauer olvasása közben, Szabadság.*) A szabadság a XIX. század költészetében, de még a XX. század polgári művészetében is a boldogságnak állandóan visszatérő tartalma. Az a tartalmi állandója a költészetnek, amely a felszabadulás valami vagy valakik hatalma alól, a függőség alól és amely ugyanakkor lehet a szellemivé vagy démonivá változás, az egyéniség mindenhatóságának a jelképe is. Jelentése a végtelenig variálódik.

A szabadság ennek a költői külön-világnak az „ideje” is. A boldogságváltozatok történetiségének a fogalma. És a lelki idő is, amely a boldogság „tartamára”, az élményben elfoglalt szerepére utal.

A varázsló meghasonlása s a varázslat önellentmondása. — Az élményközpontú művészek legfőbb sajátossága, hogy minden új vonásuk, problémájuk, kísérleteik, megoldásaik csakis önmagukra, az élmény alapjelentésére, formájára vonatkoznak. A külső vagy tárgyi valóság áttételes, egy sajátos jelkulcsra, lélektani jelentésre átvitt jelenlétét, tükröződését hamar elfogadtatja velünk a költői szuggesztivitás, a „szép” csodája, vonzásköre. De ugyanez a varázslat néha megtévesztő is, amikor az illúziót közvetlenül azonosítja a valósággal. Hiszen a két világ, a valóságos és a költő lelkében tükröződő között nincs közvetlen megfelelés. A belső valóság mozgása — győzelmei és válságai — ugyanabban a közegben és ugyanazoknak az eszközöknek a közreműködésével, „képanyagnak” a szereplésével történnek. A „szenvetés” és a „szeretet” nemcsak a költői program kifejezései, hanem ennek a programból lett valóságnak az alap-jelenségei, alap-anyagai is. Mint ahogyan a természetben a harmonikusnak és a torznak ugyanazok az elemei, mint ahogyan azonos anyagú tárgyak lehetnek szépek és rútak, rosszak és jók is, ugyanúgy osztja fel magát a szenvedés „tárgyi” világa és a szeretet „akarat”-világa is több-rétegűvé és többértelművé.

Reviczky varázslatainak válsága tehát nem egyedül, sőt nem is elsősorban, kívülről eredő vesztély következménye. A képzelet meghasonlását természetesen az ellentétes tárgyi valóság idézte elő, s főképpen a meghasonlás tudatosodásához segítette hozzá ezt a varázsló képzeletet, de nem pusztán a valóság ellentétessége az oka e költészet válságának. Hiszen az elvonuló, lázadó, dacosan mást teremtő költő már eleve tudta, hogy az ő világa makacs illúzió. Magatartás elsősorban egy nem-kívánatos anyagi világgal szemben, nem pedig létező, materializálható realitás. Ugyanakkor azt is tudta, hogy létezőbb és örökebb lehet minden véletlen, csak-anyagi létezésnél, mert az ember lelki igényén, eltökéltségén, akaratán alapul. Valóság és képzelet dialektikájának csodálatos játéka azonban, hogy ezeket a szubjektív szándékokat önmagukkal állítja szembe, önmagukkal szemben teszi meghasonlottá. Az elzárkózó, önmagát igazoló belterjességnek megvan a maga „útja”, belső logikája, s ennek az útnak a része a válság, csalódottságérzés is. Az elégtelenség-érzés, az elodázott győzelmek, sikerek, eredmények miatti türelmetlenség, az önáltatás lélektani csődje. (*Magány.*)

A „próba” kísérlete — a „megőrzés” kísérlete. — A varázsló bukása, bizonytalansága, panasz, a szubjektív szenvedés beismerése — már az „érzés”-konceptió bukása is, amely nem tudott megnyugtatóbb s felemelőbb harmóniát létrehozni, mint a kiábrándítóan, pesszimiztának bélyegzett „tudás”. Reviczky maga bomlasztja fel, lazítja, szedi részeire a „teremtést”. Kiragadja eszközei és anyagai közül egyenként és sorra mindazokat, amelyekkel felépítette a maga költői világát. Most ellentmondásaikat fogja elemezni, boncolgatni. Képességüknek olyan oldalaira figyel, amelyek a kételkedést erősítik benne s közvetítik engesztelő módon a valóság felé.

A hangulat. — A hangulat-filozófia az ellentmondások egyfajta feloldása; illetve kikerülése is. Nemcsak a képzelet-valóság építőköve, hanem ellentmondása, visszássága is. Végeredményben a varázslat válsága azért bontakozhatott ki olyan szervesen a szenvedés-szeretet élményéből, mert alaptermészetében megegyezett azzal. A kor élmény-jellegének és folyamatának a része ez a válsághangulat is. A veszteségek és elértéktelenedések korszerű tapasztalatához hangolódik a hangulat-filozófia is, mint válságtünet. A *magány* már az „üldözöttség” témája lesz, távolság-élmény és börtön, az emlékezés és a múlt pedig a „kiközösítés” érzése, a vesztes harc emléke, a bukás és a kárhozottság anyalképzetével együtt. Az *álm*, Reviczky költői látomásainak anyaga, valóságszöveve, ugyancsak a meghasonlás motívumát fogja szolgálni. Szinte elrendelészzerű illúzió és a csalódottság-élménynek is természetes jelképe. Megrendül a látomásos világ, az új jelentések komplexuma s a széthullás „tárgyai”, elemei ugyanazok, amelyekből ez a teremtett világ felépült. Nemcsak anyagában egyezik meg az alakuló és a bomló

hanem konklúzióiban, hangsúlyaiban, fő motívumaiban is. A szenvedés és a szeretet, a hangulat és az álom kavarog, múlik ki ebben az átalakulásban, mutatja új, másik arcát.

A varázsló bukása, a költői meghasonlás vívódó és kereső kitérőekben bővelkedik. A külön-világ védekezik ezekkel a menekülő kísérletekkel. Ilyen elkülönülő és elvonuló alkalom a „megalázottság”, kicsinyedés élménykörén belül is több van. Természetesen azok jöhetnek elsősorban számításba, amelyek már otthonosak ebben a költészetben. A veszteség-érzés és vereség egyik jelképe Reviczky költészetében a *halál* eszméje az *élet* eszméjével szemben.

A *halál* nemcsak ellenpólus, hanem a romantika „éjjele”, homálya, „szellemvilága”, tudatalatti álma. Tulajdonképpen „élet”, külön-világ maga is, tele mozgással, vonzalmakkal, szenvedélyekkel, jelképekkel. A költőiség és szépség formajelképei között a „halál” a varázsló kudarcával kapcsolatos. Vereség, de sajátos módon az. Nem jelenti a művészi szép teljes szétfoslását. Tulajdonképpen csak ellentéte a fantázia eleven, színes formaszépségének. Egy másfajta „szép”, a mozdulatlanságé, a megmerevedett és konzervált élet szépsége. Az örök és változatlan. Nem annyira a felbomlás, hanem ennek a bomlásnak, múlandóságnak a pillanatba merevítése, megállítása. A „halál” szépsége természeténél fogva is menekülés és mentés. Menekülés az „időből” az „örökbe”, a folytonosan változóból, az állandó mozgásból, elmúlásból a változatlanságba, állandóságba. A halál jelképes jelentése így megőrzött érzelmeket, megőrzött mozdulatokat, elmúló szépségeket idéz meg. Ez a nyugalom egyszersmind lázadás és bosszú a varázslat sikertelensége miatt.

A teremttet valóság megőrzésének, új kísérletének alkalma a gondolat személyessége is. A szubjektív ítéletek, a lélek ítéletei viszonylagos függetlenséget biztosítanak, a költői szemlélet integritását is védik. A *gondolat függetlenedése* sajátos valóságot hoz létre, a költői világ pótléka, tehát varázslatpótlék, a széthulló költői illúziók mentése is. A szubjektív ítéletek körülményei, ideje és helye, még „formájában”, atmoszférájában is hasonlít a szuverén költői valósághoz. Belső, nemegyszer „titkos” és láthatatlan, közölhetetlen, csak-sejtelem, másoknak elérhetetlen s talán érthetetlen is. A gondolkodás szuverén jellege megkettőzi a világot, egy gondolati és egy tárgyi valóságra osztja. A gondolatban élés vagy a szubjektív képzetrendszer az élet kettős szemléletére is módot ad. A kettős élet forrása és formája lesz. A lélekhasadások és tudathasadások, a szimbolizmusban szinte divatos élmény-helyzetek változatának is megfelel a gondolatban élés és elkülönülés kísérlete.

A „fény” *jelképe*. — Az új líraiságnak, a „szimbolista” lírának egy sajátos találat a fény-szimbólum, amely a látvány anyaga és szemlélet is egyszerre. A fény szerencsés formatípusa ennek a költészetnek, amely a varázslat integritását óvja, az impresszionista káprázattal és káprázni akarással, a csoda hangulatának, színeinek, látványának a felidézésével a szimbolista valóságnak nyújt még megkapaszkodót a széthullás előtt.

A „fény” ugyanakkor a fizikai világ része is. Egyszerre adja a mese biztonságát és a valóság biztonságát. Idilli széppé páratatja a tárgyakat és meseien könnyűvé varázsolja a fényben vándorló, nyújtózkodó, fürdőző, feloldódó embert. A fény kulisszája a szimbolista szerepek egyik legmegszokottabb környezete, a költő ködruhája vagy fényruhája, a fantomalakok, jelenések, illúziós „történetek”, szimbolista „drámák” epikai eszköze és vizuális formája. Látomás-fajta vagy látomás-anyag.

És a költői világ válsága, a menekülő ösztön természetesen ragadja meg ezt a bizonytalan és határtalan képességű motívumot, sokoldalú, mérhetetlen tartalmú jelentést, amelyben szinte bizonyos, hogy megtalálja a kitérés és megmenekülés módját. A fény szerelme most a derűs és napszerű örömeiket fogja jelenteni. A teljes napfényt és ragyogást. Magához asszociálja a szimbolista élmény minden tulajdonságát, ebből az aspektusból próbálva újratemteni az egységet, egészé rendezni a részeket. A fény, a biztonságos alap, a szemléletnek, a koncepciónak is alapja lett. Ilyen értelemben természetesen csak egy új, egy költői egyéniséget és világot teljesen kitöltő költészet foghatja meg a fényt állandó tartalomnak és formának. Majd Komjáthy „szimbolizmusában” lesz alapmotívum, az élmény arca, kifejezése. Reviczkyknél csak a

menekülés pillanata, a változatok egyike, mulékony alternatíva, a megállíthatatlan belső valóság, az eleve lemondás jelzése.

Reviczky „fénye” így jelentheti egyszerre az egyszerűt, — éppen a maga mesterkéletlenségével, természetességével, — valami ősi, „primitív” a raffináltan pompázó, halmozó színezéssel, forma-kuszasággal vagy precizitással szemben. (*Énekek éneke.*) Jelentheti a komor vívódó és csalódott életérzéssel szemben, tehát a szimbolista varázslat válságában a szabadság és szabadulás megköthetetlenét és bizonytalan, meghatározatlan állapotát. A hitet, illúziót is a kiszabadulásban, az álom megmentésében. (*Altató.*) A fény ebben a „homályban”, káprázatban-formátlanságban, ebben a konkrétalanságban és felismerhetetlenségben a lázadás védelme is. A „kivonulás”, tiltakozás, megkapaszkodása, felszikkázása a lehúzó, „anyagi”, kapitalizálódó valósággal szemben. A varázslat védekezése — a tragikus elleni védekezés kísérlet-körébe tartozik. A szimbolizmus menekülésformái nem jelenthetik magának az iránynak a dekadenciáját is.

Az „*impresszió*” *konklúziója*. — A fény már jelzi a szimbolista képzelet módosulásainak, útjának irányát is. A szuverenitásnak csak a következetes szubjektívizmus adhat teljes védettséget. Az impressziók személyes szubjektív világa. Ha a szimbolizmusról azt mondhatjuk, hogy új világszemlélet, valóságmagyarázat, a magatartás új filozófiája, — az impresszionizmust is el kell fogadnunk sajátos szemléleti módnak, filozófiának. De mégis, van ebben a szemléletmódban valami „szabadosság”, elnemkötelezettség. A szemléletet nem valamilyen konkrét eszme, tudatos beavatkozás, értelmezés határozza meg, hanem egy általános jellegű magatartás. A pillanatnyi és az önkényes, amely magában hordja a közvetlen „tapasztalás” emlékeit is. Nincs alévetve a tapasztalásnak, a tudatos érzékelésnek, de nincs is kizárva az impressziókból a reális valóság.

Az ember rábizza magát érzéseire, hangulataira, — a véletlenre. A tapasztalásra és az ítéletekre ez a véletlen viszony lesz jellemző. Az impresszióknak való átengedettség egyfajta emberi-lelki-művészi lazítás is. Veszélyes és diadalmas állapot, a szorongás és félelem félelmetes megtagadása, remegő-démoni kihívása a végzetnek. Egyszerűségében, tisztaságában, problémátlanságában is éles, nyugtalan világ ez. Az impresszionizmus ege mindig borongós, valami erőltetett csend és idill, tragikus hangulatú, akár a görög pásztoridillek hangulata, mintha csak a természet támadó erői adnának bizonytalan tartalmú szünetet, pihenőt.

Az impressziós „önkényességben” éppen ez a semmihez nem kötöttség, elengedettség az ellentmondásos. Nemcsak a valóság kiszolgáltatottja ennek a szemléletnek, hanem önmagát is kiszolgáltatja a valóságnak, mégpedig a valóság véletlennek tűnő jelenségeinek, veszélyeinek, a tudattalanul, szeszélyesen ható törvényeknek, amelyeknek ösztönössége, katasztrófa-jellege éppen az impresszionista szemléletben van: a szeszélyes szembeszegülésben, dacos, öntudatlan keresztbeállásban, a megismeréstől való elzárkózásban. A szimbolista költő bukása, tragikuma ebben az önkéntes és veszélyes szabadságban is érezhetően benne van. A menekülés, a különvilág megőrzése nem sikerülhet maradéktalanul a valósággal, az étellel szemben. A kudarc elkerülhetetlen, csak a vereség formáján változtathat valamit a költő. Az impresszió illúziós siker. A szimbolikusság a költészetben lázadás és problematikus függetlenedés. Az impresszionisztikus költészetben az elvonulásnak inkább az áldozat-jellege erősödik meg. Veszélyes közelsége ez a valóságnak és veszélyes rokonsága a rögeszmés álmodozásnak. (*Új élet, A Pán halála, Bűnhődés, A szív, Számlálgatom.*)

A „*forma*” *elmélete és a „művészet” fogalma*. — Reviczky „formái” a szimbolista élményben keresendők. Bármilyen szigorral és tisztelettel beszél a formai-verstani szabályokról, ő maga alig szorítható ezeknek a verstani szabályoknak, sémáknak a képleteibe. Nemcsak kivétel, eltérés jellemzi ritmikáját, helyesebben képeit-képzületét, hanem egészen újszerű megfogalmazás is.

A romantika megszabadította a verset a klasszikus sémáktól, a szimbolista élmény a költészetnek, a művészetnek az új „lényegére” mutatott rá. Átértelmezte magát a művészetet.

Hagyományos formákat, formaelemeket újított fel, már jelképesen, mert felidézte velük azokat a tartalmakat is, amelyek eredetileg életreihvták ezeket a „formákat”, illetve műfajokat, képfajtákat. A „forma” elsősorban az „élmény” maga lesz, a képzelet „alakja”, kifejezése.

Mindaz, amit Reviczky költészetének élményvilágáról, tartalmáról, eszméiről, „motívumairól” elmondottunk, — voltaképpen a „szép”, tehát a „művészi oldal” is ebben a költészetben. Sem nyelvi, sem verstani alkalmazkodásra nem volt szüksége. Nem egy általános mesterségnek fogja fel a költészetet, amelyet megtanulni és megújítani kell vagy lehet, hanem egyfajta irodalmat, lírai élményt azonosít a költészettel s ennek az elemeit, tartalmi-képi szimbólumait foglalja új, személyes élményrendszerbe. Újraéli és gondolja a romantika tárgyakon, törvényeken, valóságon győzedelmeskedő, lázadó és menekülő indulatait, megérzéseit, az antik világ egyetemességének, a kor tudományos, természeti és az emberiség kultúrájának természeti és érzelmi egyetemességét, tanulságait. Mítoszokat, hiedelmeket, kibúvó, függetlenedő kísérleteket, „hagyományokat”.

Egyszóval ugyanazt teszi más színnel, érzélem-anyaggal, mint a baudelaire-i szimbolizmus, mint a XIX. század jelképesen felidéző, értelmező, sűrítő és elhallgató, a kérdéseket homályosan, sejtelmesen megfogalmazó és válaszolatlanul hagyó, feloldatlanságban kifejeződő művészete. A „sajátos szín”: a német romantikához való erősebb kötődés. De nem a leglényegesebb különbség ez, hiszen az angol romantika mellett is ott van a német a francia szimbolizmus élményében. Amikor Reviczky „modernségében” inkább a romantikát érzi az irodalomtörténeti elemzés, ezekre a romantikus reminiscenciákra, átvételekre, romantikakultuszára hivatkozik, teljes joggal. Ezt a rokonságot, elámulást a költő maga sem titkolja, mint Baudelaire, Mallarmé sem a maga Poe és Vigny csodálatát. A „szimbolizmus” modern változata azonban a romantikának, korszerűbb életérzések szerepelnek benne, s főképpen, a romantika megidézése csak „formanyelv”, ürügy, jelképe a kor valóságának, az „élmény” alakja, jelmeze, szimbóluma.

Reviczky a mesei vagy allegorizáló szimbolizálási lehetőségekkel nemigen él. A „naiv”-ban azt szereti, ami „örök”, általános emberi, egyszerű és primitív, ami biztonságot adhat: a „törvény”-t. Igazi szimbolista élményszerűsége abban is megnyilvánul, amilyen tudatosan, szinte már túlzó erőszakkal keresi a szimbólumok múltját, sorsát, fejtegeti értelmüket. A „szimbolizmus” nem egyszeri jelenségnek tartja, hanem a költészet egyetlen, fő formájának. A „sajátos” költői fogalomrendszert, gondolkodást véli benne felismerni. Ezzel az egyoldalúsággal, túlzó hangsúllyal a „tudományos” nyomás ellen is védekezik, a művészetben eluralkodó tudományos szemléletet és módszert, vagyis a naturalista technikát is ellensúlyozni igyekszik.

Ezért idézi meg az „örök”, a maradandó, nagy szimbólumokat, mitológiai és költői alakokat, mint Prometheus, Faust, Hamlet, Apolló, Jézus, akik Reviczky értelmezésében is az emberi vonzódások és képességek egy-egy válfaját képviselik. A német romantika példázatait, jelképei születnek meg újra költészetében. A romantikában azonban erkölcsi küzdelmet és eszméket tükröznek ezek a jelképek. A „szellemidézés” a romantikus embernek és eszméinek a testi, fantom-jelenése, „materializációja”. A szimbolikus élmény ezeket az eszmei-emberi típusokat mint tulajdonságokat, meghatározottságokat, természetet, „lélektani érzeteket” ütköztette és szerepeltette a maga lélekszínpadán. Megidézte őket vízióiban, hogy a jelenés mint jelképes beszéd szóljon a költő helyett, vagy felvette jelmezüket, „átlényegült” ezekké a jelenések, szimbólumokká. Így tartoznak hozzá Reviczky szerepköréhez is az egymásnak ellentmondó szerepek, a Megváltó és Prometheus, Don Quijote és Hamlet típusú szerepek, sorsok, utak, élet-szimbólumok ellentétei. A tragikus világvég és a humoros világvég, a derű és az öröm életváltozatai.

A „szigorú forma” és a hagyományos ebben a költészetben ezeknek az „örök” jelképeknek a felhasználása. Voltaképpen bizonyos „emberi” tartalmak, lelki vonatkozások, reflexiók, magatartások „szintézise”. Az örök ember rekonstrukciójának a vágya és kísérlete. Az eszmék és korok esetlegességeitől letisztított emberinek a rendszerezése. Az ő formája az emberismeret

körén belül marad, az élménynt jelenti és nem a vers-típust, lélektani tipológiát és nem formális szó-alak és jelentés harmóniát.

A „*lehetőség*”-forma: a változó valóság formája. — Erre az önkényes, személyes forma-eszményre a költői alapélmény logikája vezetett. Építőanyaga lehet minden, régi és új invenció, de semmi sem kizárólagosan. Legfőbb törekvése a „*lehetőség*”, a kombinációk, variációk szabadsága, kifogyhatatlansága. A formai lezártág elvetése, a *végtelen új nosztalgija*. Nélkülözhetetlen anyaga pedig a hangulat, amely így egyszerre tartalom, szemlélet és alaphelyzet, illetve alapforma is. A hangulat nemcsak „filozófiája” ennek a költészetnek, hanem a „jelképe” is. Semmi más nem határozhatja meg, csak a sajátos világ teremtője, az alkotó maga. Hangzás, ritmus, ellenpontozás, szeszélyes, impressziós kombinációk „neve”, a forma megnevezése is a hangulat. Csak az élménynek tartozik számadással, nem valamilyen ettől elütő esztétikai kritériumnak. Nem szubjektívizmus ez az esztétikai szemlélet mégsem a szó filozófiai-tudományos értelmében, de szubjektív, amennyiben a lélektani élményhez igazodik s egy külön-emberi valósággal s annak külön-esztétikai-eszmei problémáival tagadja meg a kort, áll szemben a kor értelmetlen, a humánus szempontjából kegyetlen valóságával.

A „forma” sajátossága, átértelmezése tehát szükségszerű folyamat. Az irodalom-művészet fogalmának is az átértelmezése. Az önkényes világteremtés és kifejezés pedig ennek a szükségszerű élménynek a művészileg következetes megvalósulása.

József Mezei

Die Dichterische Welt des Gyula Reviczky

Die Studie überblickt einen Zeitabschnitt in der Entwicklung der ungarischen Lyrik, stellt jedoch den Versuch an, den in der Lyrik in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts beginnenden Prozess, genauer die Natur der Gestaltung, Umwandlung in der Dichtung zu umreißen.

Der neuen Lyrik liegen die Krise der bürgerlichen Ideen, die der bürgerlichen Umbildung und ihre neuen Probleme zugrunde. Es änderte sich der Sinn der Dinge, Ideen und Begriffe. Diese Epoche ist auch die Zeit der innerlichen Kämpfe, der Selbstprüfung, des Bedeutungswandels. Die Kluft zwischen Idee und Praxis, Idee und Leben wurde immer tiefer. Die Entfernung zwischen den Dingen und ihrer Benennung nahm zu, die Wörter deckten bereits nicht ihren ursprünglichen Sinn. Diese Entzweiung, zugleich auch Suche ist auch der logische Anlass für den Symbolismus, im allgemeinen für jede künstlerische Mittelbarkeit, jeden künstlerischen Dämmer. Es entsteht das »Erlebnis«, das Erlebnis des »symbolischen Wissens«, das Erlebnis der Kenntniss der Zeichen, des Nichtwissens, der Vermutung, Erwartung, und jenes, welches des Ausdrucks harrt, nach künstlerischer Formung strebt. Durch die konkreten Ideen hindurch hat die allgemeine »Idee« selbst, der Begriff *Idee*, seine Glaubwürdigkeit eingebüsst. An die Stelle des Ideellen tritt das Gedankenhaft-Subjektive, die Erwartung, die Haltung. Auch in der Kunst kam eine grössere Rolle zu der Haltung, dem Willen, dem Vorsatz zur Suche und Aufsuchung.

Reviczky entsagte bereits dem Gedanken, die Dilemmas der liberalen Generation zu lösen, strengte die moralische Entfaltung nicht weiter an. Wie seine ganze Generation, suchte auch er nach unanfechtbaren Wahrheiten, als es die der bürgerlichen Ideen sind, suchte nach einfacheren, vielleicht auch naiveren und älteren Wahrheiten, nach solchen, die der Glaubensschwärmerei, der Tröstung eigen sind. Er suchte den Glauben an das menschliche Schicksal, die Idee des »Glaubens« selbst und den Lebensstil danach. Er lässt die religiöse Formsprache anklingen, aber mit einer Zauberkraft, die bereits die geheimnisvolle, visionäre, halluzinationsvolle Tiefe der symbolistischen Zauberer heraufbeschwört und anbäht. Auf dieserei genartigen, altertümlichen und »unvergänglichen« Sprache werden die Dinge der Welt von neuem benannt, Ideen werden durch sie bezeichnet und eine neue Welt wird geschaffen. Die Begriffe von Reviczky ordnen sich zwischen den Polen Leid und Liebe ein. Empörung und Resignation, Philisterrass und die Vergeistigung zur Idee, zur Vergöttlichung sind die wichtigsten Züge dieser Haltung. Doch trägt diese »Zauberkraft«, diese Sonderwelt auch das Bewusstsein der Vernichtung an sich. Charakterisiert ist sie durch die Zweifelhait von Realität und Illusion. Das künstlerische Erlebnis Reviczkys ist mit dem der Parnassiens und des Baudelaire verwandt, die Formen der Darstellung, der Verwirklichung sucht er indessen vorzugsweise bei der Urquelle der deutschen Romantik.